

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Логіка»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
262 Правоохоронна діяльність (поліцейські)
за темою 1 – «Предмет логіки та її практичне значення»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
27.06.2024 № 22)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент
Олена МАРКОВА
2. Доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики
навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка, кандидат філософських наук, доцент
Ігор СНЕГІРЬОВ

План лекції

1. Міркування як предмет вивчення логіки. Загальна характеристика процесу пізнання. Чуттєва та логічна (раціональна) сходинки пізнання.
2. Предмет та завдання загальної та юридичної логіки.
3. Співвідношення мови та мислення в логіці.
4. Функції та принципи логіки. Значення логіки для юристів.

Рекомендована література:

Основна

1. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е видання, переробл. і доповн. Харків : Золота миля, 2017. 216 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/81da4c46-6707-414e-9039-87e33c2a247c/content>
2. Войтенко Д. О., Качурова С. В., Невельська-Гордєєва О. П. Логіка в запитаннях і відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О.П. Невельської-Гордєєвої. Харків : Право, 2019. 126 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/493/3_Logika_v_zapitannjah_NP_vnutri.pdf
3. Логіка для юристів: підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44906/1/%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B0.pdf>
4. Хоменко І. В. Логіка. Теорія і практика : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Khomenko_Iryna/Lohika_teorii_a_ta_praktyka.pdf
5. Шепетяк О. М. Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Фенікс, 2015. 256 с. URL: <https://cutt.ly/VwjB8CNU>
6. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с. URL: <https://cutt.ly/uwjB4eGJ>

Додаткова

1. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І. Сидоренко та ін.; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). К. : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Methodol.pdf>
2. Тягло О. В. Критичне мислення в дії, або досвід критичної рецензії. *Постметодика*. 2017. № 1 (126). С. 8-13. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/765d7941-c171-4458-b806-a2511a21e98b/content>
3. Тягло О. В. Юридична логіка чи логіка для юристів? *Наше право*. 2013. №2. С.180–183. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e481f5f-cbf9-47ba-84bc-3b4e3de18f1e/content>

4. Тягло О. Чи потрібне критичне мислення українській школі? *Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи* : зб. ст. П'ятої міжнар. наук.-метод. конф. з медіаосвіти та медіаграмотності (м. Київ, 31 берез. – 1 квіт. 2017 р.). Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2017. С. 60–64. URL: <https://cutt.ly/5wjB7JXY>

5. Тягло О. В. Логіка юридичних міркувань. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 349–353. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4da55cde-fa8f-41e1-a0fb-dcd3ca8534e8/content>

6. Тягло О. В. До поняття юридичної логіки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (70). С. 241–248. URL: <https://cutt.ly/TwjB7moQ>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут філософії НАН України імені Григорія Сковороди. URL: <http://www.filosof.com.ua/>

2. Практикум з логіки. URL: <http://philosophy.ck.ua/praktikum-z-logiki/>

3. Федорченко Ю. Формальна і трансцендентальна логіка. URL: <http://fedorchenko.ho.ua/journal/7.html>

4. Вправи на розвиток логічного мислення. URL: <http://kitu.nau.edu.ua/koledzh/vpravy-na-rozvytok-logichnogo-myslennya>

5. Мозок, його особливості та розвиток. URL: <http://kitu.nau.edu.ua/koledzh/mozok-yogo-osoblyvosti-ta-rozvytok>

6. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Філософія. Логіка. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/communities/b1144b3a-80f2-4fb0-a8c6-702efd7f112f>

Текст лекції

1. Міркування як предмет вивчення логіки. Загальна характеристика процесу пізнання. Чуттєва та логічна (раціональна) сходинки пізнання

Будь-яка думка людини має конкретний зміст і певну структуру. Структура думки – це її будова, спосіб поєднання складових думки. Процес виявлення структури і виведення формул думок є формалізацією думки. Формалізація дає змогу формулювати певні закони і правила.

В логіці розрізняють *істинність* і *правильність* мислення.

Поняття “істинність” відноситься до змісту думки. За змістом думка може бути або істинною, або хибною. Істинна думка відповідає тому, що є насправді. Думка, яка викривлює дійсність є хибною думкою.

Поняття “правильність” відноситься до структури думки. Згідно структури (форми) мислення буває правильним або неправильним. Правильним мислення є тоді воно має *логічну форму*, тобто коли способи зв'язку елементів думок відповідають об'єктивній дійсності.

Істинність і правильність мислення органічно пов'язані між собою.

Отже, мислення – процес пізнавальної діяльності індивіда, який характеризується узагальненим і опосередкованим відображенням дійсності.

Пізнання – це складний і багатогранний процес відображення об’єктивного світу в свідомості людини, являє собою єдність живого споглядання і абстрактного мислення, єдність чуттєвого і раціонального (від лат. «ratio» – розум) рівнів.

Чуттєве пізнання протікає в трьох формах: відчуття, сприйняття, і уявлення.

У своїй практичній діяльності людина, взаємодіючи з предметами навколишнього світу, пізнає їхні властивості, зв’язки, відношення. Відбувається це за допомогою органів чуття: зору, слуху, смаку, дотику, нюху. Предмети, впливаючи на органи чуття, викликають у людини різні відчуття: зорові, слухові, смакові тощо. Отже, можна сказати, що процес пізнання починається з живого споглядання, з відчуття.

Відчуття – це відображення окремих властивостей, ознак, якостей предметів – їхнього кольору, запаху, густини, смаку.

Сприйняття – це відображення предмета в цілому, без виділення його окремих властивостей і сторін.

Знання, які людина отримує у вигляді відчуттів і сприйняття, залишають слід в її свідомості. В разі потреби людина може відтворити їх у своїй пам’яті, уявити.

Уявлення – це відтворення в свідомості людини раніше сприйнятого предмета.

Чуттєве пізнання дає нам безпосереднє знання, тобто знання про ті ознаки предметів, які доступні органам чуття. На цій стадії ще не відбувається відокремлення істотних ознак від неістотних, необхідних від випадкових.

Людина прагне виявити причини явищ, розкрити їхню суть. Цього можна досягнути за допомогою абстрактного мислення або раціонального пізнання, яке відображає світ у трьох основних формах: поняття, судження і умовиводи. Предметом науки логіки є розкриття змісту цих трьох форм.

Раціональне пізнання має свої особливості:

– це є процес опосередкованого відображення дійсності; якщо між відчуттям і предметом немає нічого проміжного (відчуття виникають внаслідок безпосереднього впливу предметів на органи чуття), то між предметом і мисленням перебувають відчуття, сприйняття і уявлення. Мислення опосередковане чуттєвим пізнанням, є переробкою чуттєвого матеріалу. Аналізуючи чуттєві дані, думка людини проникає у суть предметів, розкриває їхні закономірні зв’язки. Це дає можливість людській думці досягнути те, чого не можна досягнути зором, слухом, дотиком.

– це є процес узагальненого відображення світу; мислення дає можливість виділити найістотніші загальні ознаки предметів і утворити загальні поняття про ці предмети. Спостерігаючи за рядом однорідних явищ і виділяючи їхні спільні властивості, людина робить узагальнення, розкриває певну закономірність. На відміну від чуттєвого пізнання, мислення абстрагується від одиночного. Так, виділяючи загальні для всіх людей властивості - здатність працювати, мислити, обмінюватись думками за допомогою мови - мислення узагальнює ці властивості і створює абстрактний образ людини.

– це активне і цілеспрямоване пізнання; якщо під час впливу предметів на органи чуття здорової людини виникають відчуття, сприйняття і уявлення незалежно від її бажання, то мислення людини завжди пов'язане з певним напруженням її пам'яті, волі. У процесі мислення ми висловлюємо судження, будуємо умовиводи, гіпотези, докази, створюємо поняття.

– логічне пізнання нерозривно пов'язане з мовою; яка б думка не виникла в людській голові, вона може виникнути та існувати в словах і реченнях. За допомогою мови люди висловлюють результати своєї мислительної діяльності, обмінюватись думками, прагнуть взаєморозуміння. Абстрактне мислення - це мовне, словесне мислення. Мова – це безпосередня дійсність думки, її реальність. Думок у чистому вигляді, не пов'язаних із мовою, не існує. На базі природних умов виникають штучні мовні науки - спеціально створені знакові системи для вирішення певних завдань у галузі науки і техніки.

Мислення людини складається із змісту і форми. Зміст мислення – це предмети, явища, процеси об'єктивного світу, які відображаються у мисленні. За змістом думка може бути істинною та хибною.

Зміст не може існувати без форми. Форма мислення – це спосіб організації думки.

Людина прагне виявити причини явищ, розкрити їхню суть. Цього можна досягнути за допомогою абстрактного мислення або раціонального пізнання, яке відображає світ у трьох основних формах: поняття, судження і умовиводи.

2. Предмет та завдання загальної та юридичної логіки

Предметом науки логіки є розкриття змісту цих трьох форм:

1) поняття (вихідний елемент мислення; вузлова форма думки, в якій відображаються загальні, найістотніші властивості предмета чи явища);

2) судження (форма мислення, що фіксує зв'язок предмета з його ознакою. Здебільшого судження граматично виражається розповідним реченням);

3) умовиводи (форма мислення, за допомогою якої з одного або декількох суджень виводиться нове судження, що містить у собі нове значення).

Термін «логіка» походить від грецького логос, що перекладається як «слово, думка, закономірність». До наукового обігу слово «логіка» впровадив давньогрецький філософ Демокріт, який назвав свій твір «Про логічне або про правила». «Батьком» формальної логіки вважають Аристотеля, бо вона вивчає

структуру (форми) мислення, тобто вона вивчає необхідні зв'язки між формами мислення, які зумовлені лише логічними законами, а не змістом, що вкладається у дані форми.

З перших століть існування філософії логіка вважалася розділом філософського знання. Так склалося з часів античних часів (від Аристотеля). Нині, за вітчизняною класифікацією, логіка – одна із дисциплін у галузі філософських наук. У західній інтелектуальній традиції також заведено вважати логіку одним із підрозділів філософії.

Отже, *логіка* – це наука про правила й форми правильного мислення.

Предмет логіки – не мислення в цілому, а тільки структура думки, її будова, способи поєднання елементів думки.

За своїм предметом логіка відрізняється від супутніх наук, які також вивчають людське мислення, однак із зовсім інших точок зору, – фізіології, психології, філософії:

- фізіологія вивчає людське мислення не само по собі, а з огляду на фізіологічні процеси, що відбуваються в головному мозку;

- психологія досліджує людське мислення як одну із психічних характеристик людини, але не єдину, поряд, наприклад, із пам'яттю, волею, почуттями;

- філософія цікавиться людським мисленням переважно з погляду його пізнавальних можливостей, здатності віддзеркалювати навколишній світ у мисленевих образах таким, яким він буцім-то є насправді.

Ознаки правильного (логічного) мислення:

- 1) чіткість та визначеність – ясність змісту, зрозумілість і недвозначність термінів, понять, фраз, які висловлюються;

- 2) послідовність – людина має вміти будувати «логічний ланцюг», тобто зв'язувати власні думки, враховувати причини і наслідки;

- 3) аргументованість – людина має прагнути до доведених, переконливих міркувань, а не голосливих фраз на кшталт: «Невже ти мені не віриш?»

Базовими поняттями для розуміння предмету логіки виступають мислення і пізнання.

Основним завданням логіки є аналіз правильних міркувань. Логіка намагається виявити і дослідити схеми таких міркувань, встановити їх типи, визначити загальні критерії правильності. Неправильні міркування в логіці аналізуються лише з точки зору тих помилок, які в них допущені.

Чимало науковців визнають існування «на межі» логіки та права такої порівняно самостійної дисципліни, як юридична логіка.

Юридична логіка – прикладний вид знань, що розглядає застосування загальної логіки в конкретній специфічній сфері людської діяльності – юриспруденції. Юридична логіка охоплює всі положення науки логіки, демонструючи водночас їх особливості та значення для юридичної діяльності. Оскільки вона є галуззю практичної логіки та результатом взаємодії логіки й юриспруденції, то в ній повинні не тільки співіснувати, а й взаємодіяти два

напрями досліджень: від логіки до права (прикладна логіка) та від права до логіки (логогенез, протологіка).

3. Співвідношення мови та мислення в логіці

Мислення виражається і об'єктивується лише в мові.

Мова – це знакова система, яка слугує засобом вираження думок, спілкування, передачі думок, знань та інформації між людьми і поколіннями.

Вчення про мову як знакову систему розробляли видатні філософи, логіки, мовознавці (лінгвісти). У ХХ столітті сформувалася особлива наука (теорія) про знаки та мову як знакову систему – семіотика. Засновниками семіотики вважають американських учених Ч. Пірса і Ч. Морріса.

Основним терміном у семіотиці є «знак». Знак – це певний емпіричний об'єкт, який сприймається на чуттєвому рівні та постає представником іншого об'єкта, коли використовується для того, щоб вказати на нього. Знак позначає не лише об'єкт (предмет, явище, процес, дію, подію), а й окремих властивості об'єктів і відношень між ними. У семіотиці всі знаки класифікують як мовні та позамовні. Позамовні знаки розподіляють на знаки-копії, знаки-ознаки (прикмети), знаки-символи. Знаки-копії об'єднуються за принципом схожості, подібності предмета і його позначення (відображення у дзеркалі, фотографії, відбитки пальців, копії документів тощо). Знаки-копії розподіляють на образи, які називають іконічними знаками, та діаграми.

Знаки-ознаки (прикмети) позначають відношення між об'єктами та між об'єктом і його властивостями (дим – знак вогню, розбитий автомобіль – знак транспортної аварії на дорозі, крадіжка автомобіля – знак злочину, безпідставне звільнення людини з роботи – знак правопорушення).

Знаки-символи – це щось конкретне (предмет, образ), тобто те, що має власний зміст і водночас відображає дещо загальне, абстрактне (поняття, ідею, гіпотезу, концепцію). «Чистий» знак відрізняється від знака-символу тим, що він просто позначає об'єкт, проте не має власного змісту, не несе певної додаткової смислової інформації, яку можна інтерпретувати. Знак-символ натомість узагальнено й абстрактно відображає явища, предмети та їхні властивості, через власний зміст і встановлює відношення схожості, подібності між різними предметами та явищами (знаки-символи української культури – Т. Г. Шевченко, Леся Українка, червона калина, вишита сорочка, писанка, танець «гопак» тощо; знаки-символи української держави - жовто- блакитний Державний прапор, Державний герб, Державний гімн, опис яких надано в ст. 20 Конституції України).

Знаками-символами можуть стати реальні індивіди, які з огляду на свої соціально-психологічні особливості в певних соціальних умовах відіграють роль носіїв загальних і абстрактних ідей (давньогрецького філософа Сократа сприймають як символ мудрості).

У правовій діяльності також широко використовують знаки-символи. Наприклад, знаками-символами судової влади в Україні є зображення Державного герба України та Державний прапор України, розміщенні в залі судових засідань. До символів судової влади належать також суддівські

посвідчення, нагрудні знаки і мантия, зразки яких затверджує Верховна Рада України.

Мовний знак – це одиниця мови, букви, які складаються як зі звукових знаків (фонем), так і з відповідних їм друкарських, графічних знаків. Із мовних знаків будують слова, які об'єднують в речення. Мовні знаки виконують такі соціальні функції: позначення предметів, вираження людського духу, думок, почуттів, настрою, бажань, потреб людини; пізнавальну (людина пізнає світ за допомогою мислення, а мислення реалізується через мову); інформаційну (за допомогою мовних знаків передаються відомості, знання від людини до людини, від покоління до покоління); комунікативну, тобто функцію спілкування; культурологічну (мовні знаки, знакові системи є засобом засвоєння національної та загальнолюдської культури окремою людиною або соціальною групою, засобом передачі культурних традицій, особистого та колективного досвіду, навичок, умінь).

Усі мови класифікують на природні (розмовні) та штучні (формалізовані). Природні або національні мови виникли історично у процесі практичної та теоретичної діяльності людей. Вони мають алфавіт і граматику. Природні мови функціонують на різних рівнях і мають різні форми (мова буденна і наукова, народно-розмовна і літературна, мова засобів масової інформації та професійна тощо). Для всіх природних мов характерним є історичний розвиток, що передбачає зміни лексики та структури побудови речень.

Штучні (формалізовані) мови – це особливі системи знаків і символів, створені людьми з певною метою: для скорочення запису текстів, здійснення математичних і логічних операцій зі знаками, уникнення багатозначності (полісемії) природної мови.

До штучних або формалізованих мов належать різноманітні системи знаків-сигналів (знаки дорожнього руху), кодових систем (азбука Морзе), мова формул або наукова мова (формули у математиці, логіці, фізиці, хімії тощо), мова програмування (Алгол, Фортран, Кобол). Основна особливість штучних мов полягає в тому, що вони виконують допоміжну роль відносно природних мов, мають вузько функціональний характер використання та більшу умовність виразу.

Логічний і семіотичний аналіз мови як знакової системи (мовних виразів) здійснюють на рівні семантики, синтаксису, прагматики.

Семантика – це особлива теорія (складова частина семіотики), що нині аналізує природну і штучну мову у двох напрямках: відношення мовних виразів (слів) до предметів, які вони позначають, і зміст мовних виразів. Серед основних семантичних категорій варто назвати висловлювання, ім'я, смисл, значення, реферацію. Висловлювання – це граматично правильно побудоване речення, яке має певний смисл. Вирізняють такі їх види: описові або дескриптивні, які мають предметне значення істинності чи хибності, тобто можуть відповідати (повністю або частково) чи не відповідати дійсності; оцінні висловлювання, які встановлюють цінність певного предмета відповідно до соціальних (моральних, правових, світоглядних, естетичних норм, стандартів та ідеалів).

Оцінки передають словами «правомірне», «добре», «погане», «гарне» тощо; змішані, описово-оцінні висловлювання.

Слово «термін» має два специфічних значення: у широкому розумінні – це слово чи словосполучення, яке позначає реальний або абстрактний предмет. У цьому разі слово «термін» збігається за змістом з поняттям «ім'я», тобто означає те саме. У вузькому розумінні – це слово або словосполучення, введене для позначення предметів, явищ і процесів, які вивчає наука, чи для побудови наукової теорії відповідно до певних правил введення наукових термінів.

Наукові терміни специфічні за своїм змістом. Комплекс термінів, якими оперують вчені в галузі певної науки, називають науковою термінологією (математична термінологія, юридична термінологія);

Мову як знакову систему, окрім семантики, вивчають також на рівнях синтаксису і прагматики. Синтаксис досліджує систему відношень між знаками всередині певної мови, виявляє різні зв'язки між словами і реченнями, що утворюють певну мовну систему.

Прагматика вивчає відношення знакових систем до тих, хто їх використовує, умови використання знакових систем, мовні знаки як засіб встановлення взаєморозуміння між людьми.

Семантика, синтаксис, прагматика взаємопов'язані та постають складовими семіотики. У сучасній логіці терміни «семантика», «синтаксис», «прагматика» мають особливе, тобто логічне значення.

4. Функції та принципи логіки. Значення логіки для юристів

Основне призначення логіки – підвищення ефективності людського мислення. Власне кажучи, кожна людина досягаючи повноліття, вміє логічно мислити. Цю здатність вона має від природи. Більшість людей використовує навички логічного мислення практично автоматично, не усвідомлюючи змісту цього процесу.

Можна зробити висновок, що логіка потрібна скрізь, де постає потреба приводити в певний порядок розрізнені емпіричні факти і знання, систематизувати їх і визначити точну суть понять і суджень. Особливо важливе значення вона має для: науки (логіка – цариця наук, вона поширює творчі здібності науковців, створює універсальну метамову науки, наводить мости через прірву між гуманітарними та природничими науками, прокладає шляхи до інтеграції наукового знання);

– права (судові процеси, законодавча діяльність, нотаріальна справа тощо принципово неможливі без логічної аргументації);

– політики (саме логіка допомагає обмежити емоційні оцінки і дії, досягти зрівноважених рішень, консенсусу);

– точного відображення думок в усній та письмовій формах (логіка виховує дисципліну думок, навички раціональної легітимації соціальної поведінки, професійну грамотність);

– коректного ведення дискусій (логіка стимулює критичне мислення, аналітичність, культуру дискурсу);

– інформатики, діалогу з ПК (принципи логіки базисними для інформатики, на них спирається побудова комп'ютерів і комп'ютерних програм).

Юридична логіка має не лише теоретичне, але й практичне значення. Результати дослідження у рамках даної галузі наукового знання безпосередньо пов'язані з практичними потребами правотворчості й правореалізації. Чітке формулювання юридичних норм та нормативних приписів, їх розташування і чіткість викладу в нормативних актах, суворі послідовність правозастосовного процесу при дотриманні правил і законів логіки, що сприяє встановленню істини по кожній справі – ось деякі положення, які безпосередньо залежать від успішного вирішення проблем юридичної логіки. Юристи підкреслюють зокрема, необхідність посилення логічних вимог у законотворчому процесі.